

holdning overbeviste omsider den polsk-litauiske regering om nødvendigheden af at gribe aktivt ind. Den nærmere forklaring på, at de fredsvenlige litauiske råder nu bøjede sig for Sigismund August, afstår Knud Rasmussen fra at give – det falder udenfor rammerne af hans undersøgelse (s. 224). Fremstillingen indskrænker sig til at følge forhandlingerne frem til den anden Wilna-traktat i november 1561, som svarende til Sigismund Augusts ønsker medførte Livlands indlemmelse i Polen-Litauen uden hensyntagen til de livlandske ønsker om et lensforhold efter preussisk mønster, som selv den litauiske kansler Mikolaj Czarny Radziwill havde været indstillet på at tage hensyn til. Radziwill's imødekommenhed skyldtes åbenbart, at han lagde afgørende vægt på at sikre sig den vigtigste livlandske by Rigas tilslutning, og netop Riga nægtede da også at gå med til indlemmelsen og den deraf følgende udtræden af Det tyske Rige og opretholdt en selvstændig stilling til 1582.

Med den anden Wilna-traktat slutter Knud Rasmussen sin analyse af den livlandske krises forløb. Den videre udvikling rides op i få linier. Endnu ved slutningen af 1561 herskede der indbyrdes fred mellem de fire magter, der nu havde delt Livland mellem sig, men i de følgende år begyndte en række krige, som medførte at Rusland ved fredsslutningerne i 1582 og 1583 måtte afstå alle erobrede områder i Livland, således at Sverige, Polen-Litauen og Danmark var alene tilbage. Men dette er en anden fase af den livlandske krise, siger Knud Rasmussen. Begrænsningens kunst beherskes til det sidste.

Svend Ellehøj

Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid udgivne ved *C. Rise Hansen* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. København. Bd. I. 1648–1650. XVI+532 s. 1959. Bd. II. 1651–1653. XVIII+1076 s. 1974–75.

Af denne kildeudgave, der fortsætter Kr. Erslevs »Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid« foreligger nu to bind omfattende årene 1648–1653 med de mange dramatiske og i flere tilfælde afgørende begivenheder, forhandlingerne om håndfæstningen 1648, modsætningen mellem stænderne, mellem rigsrådet og den »menige« adel, undersøgelserne mod Hannibal Sehested og Corfitz Ulfeldt foruden rigets mest påtrængende problem, gælden og misforholdet mellem indtægter og udgifter, et forhold der i nogen grad havde sin rod i en forældet forvaltningsstruktur, og som vel i virkeligheden var uløseligt inden for det eksisterende »system«.

Udgifveren fremhæver med rette materialets ændrede karakter efter Christian IV's død. Fra Frederik III's tid haves nemlig ikke en serie kongelige propositioner og andre henvendelser til rigsrådet, der i Erslevs udgave er et væsentligt grundlag for rekonstruktionen af rådmødernes indhold og forløb i hans indledende oversigter. Endvidere kunne Erslev i disse referere direkte til Fridericias fortrinlige udgave af Christian IV's egenhændige breve. Til gengæld kan Rise Hansen fra 1649 støtte sig på Christen Skeels rigsrådsdagbog. Imidlertid besluttede »Kildeskriftselskabet« inden udgiverens antagelse, at dagbogen ikke i sin helhed skulle medtages, omend fyldige referater af dens oplysninger skulle indgå i de indledende oversigter. Beslutningen forekommer mærkværdig. Foruden at afspejle sin ophavsmand, en centralt placeret, ingenlunde ubetydelig personligheds generelle holdning og konkrete standpunkter i enkeltsager, giver dagbogen et indblik i rådets interne drøftelser, som dets betænkninger og erklæringer grundet disses kollektive karakter kun sjældent afslører. I virkeligheden har man gennem denne beslutning afskåret kildeudgavens benyttelse fra det samme indblik. Ganske vist skulle de fyldige referater af dagbogen

i indledningerne råde bod herpå, men trods udgiverens redelige parafrase går der dog nuancer tabt som kunne vise sig at have væsentlig betydning. Anmelderen kender ikke begrundelsen for »Kildeskriftselskabets« beslutning, men det er nærliggende at antage, at det forhold, at dagbogen tidligere er udgivet af Tyge Becker i Danske Magazin 4. r. III, har spillet en rolle. Hvis der havde været tale om en udgivelse efter moderne principper i en publikation, der er til at skaffe, kunne en sådan begrundelse godtages. Ganske vist er Beckers tekstgengivelse i hovedsagen korrekt, men den er aldeles uden den nødvendige kommentar, hvortil kommer, at han gør sig skyldig i en del misforståelser, som Rise Hansen har måttet rette. Resultatet er blevet en belastning af noteapparatet med en indgående kommentar af en kilde, der er trykt et helt andet sted. Det er med rette udgiveren beklager beslutningen – som han ingen indflydelse har haft på – om at parafrasere dagbogen i stedet for at genudgive den; foruden de gener der herved er påført de sagesløse benyttere af udgaven, har det uden tvivl gjort udgiverarbejdet unødigt besværligt. Til gengæld har udgiveren i andre tilfælde selv bidraget til at forøge vanskelighederne.

Erslevs udgave af aktstykkerne fra Christian IVs tid – i alt 60 år – fyldte godt 1700 sider, mens Rise Hansen på de 6 første år af Frederik IIIs regeringstid er nået op på godt 1600 sider, hvoraf årene 1651–53 alene fylder mere end 1000 sider. Dette afspejler først og fremmest en meget betydelig vækst i kildematerialet, efterhånden som man kommer ned i tiden, hvilket også er tydeligt hos Erslev, hvor de sidste 4 af de ialt 60 år, hans udgave omfatter, udgør mere end en trediedel af det hele værk. Når kildematerialet vokser så voldsomt, skyldes det dels den stænderske udvikling siden 1638 med de stadigt hyppigere stænder- og adelsmøder, hvilket uundgåeligt sætter sit præg på materialets omfang og karakter, og dels at hele den fremadskridende differentiering af samfundet resulterer i stadigt mere omfattende opgaver for statsmagten. Hvor i Christian IVs første mange år rigsrådet i reglen kun indkaldtes nogle få gange årligt, er opgaverne nu så omfattende, at råderne må bruge langt mere af deres tid på statens anliggender end førhen, således at der i mange perioder bliver tale om næsten permanente samlinger. Denne vækst betyder endvidere, at der i stigende omfang optræder stående rigsrådskommissioner og -udvalg, der udspyr et betragteligt antal erklæringer og betænkninger.

Men en del af forklaringen på den nye kildeudgaves i forhold til Erslevs voldsomme omfang synes dog at være, hvad udgiveren også selv antyder, en delvis omformulering af de udgiverprincipper, Erslev i sin tid lagde til grund, en omformulering der efter mit skøn vil gøre det yderst vanskeligt at føre udgaven op til 1660, hvilket må formodes at være hensigten, og som i al fald ville være ønskeligt.

Den omformulering af Erslevs udgiverprincipper, der er postuleret ovenfor, skyldes især, at Rise Hansen anvender begrebet »oplysninger« anderledes end Erslev. Erslev ordnede stoffet om rådets eller stændernes møder. Ved ethvert sådant gav han i indledende oversigter oplysninger om mødets indkaldelse, varighed, deltagere i forhandlingerne og disses udkomme. Derefter fulgte de vigtigste aktstykker i reglen aftrykt in extenso med hovedvægten lagt på betænkninger og bevillinger. Men hvor Erslev i sine oversigter nøjes med at angive oplysningernes kildegrundlag i et udførligt notesystem, er Rise Hansen tilbøjelig til direkte at aftrykke en væsentlig del af dette materiale, hvorved udgaven svulmer betydeligt op. Nu er en betragtelig del af Erslevs oplysninger baseret på Christian IVs egenhændige breve, hvor han kan henvise til Fridericias udmærkede udgave, mens Rise Hansen må henvise til Christen Skeels rigsrådsdagbog med dens mere nødtørftige oplysninger. At der efter min opfattelse er tale om en redaktionel fejl-disposition ved beslutningen om ikke at genudgive rigsrådsdagbogen er allerede omtalt. Men derudover er Rise Hansen tilbøjelig til at aftrykke materiale, der ikke oplyser rådsmøderne, men derimod det ydre forløb af de sager, rådet behandler, hvorved der efter min mening er ble-

vet trykt ikke helt få aktstykker, hvis indhold snarere er administrativt end politisk. Et godt eksempel er oversigten over undersøgelserne af Hannibal Sehesteds og Niels Langes administration i foråret 1651 med tilhørende aktstykker (bd. II s. 1-44). Her aftrykkes ikke blot det nedsatte rådsudvalgs relation om mislighederne, men tillige alt der tjener til at klarlægge sagens ydre forløb, herunder ordrene til Niels Lange om at redegøre for sine regnskaber og de udtagne stævninger mod denne og Sehested. Efter min mening havde det været tilstrækkeligt med en detaljeret redegørelse for dette forløb i oversigten med en udførlig angivelse af kildegrundlaget i noterne, mens blot de aktstykker, der oplyser de kommitterede rådets overvejelser og synspunkter, var blevet aftrykt. Et andet eksempel på udgiverens hang til også at aftrykke materiale, hvis indhold snarere er administrativt end politisk, er dokumenterne nr. 564-574 i bd. II, der er almindelige kanceliikspeditioner, der hører hjemme i Kancelliets brevbøger. Det er i øvrigt at håbe, at denne vigtige kildeudgave snart bliver fortsat, således at vi får det administrative materiale trykt dér som et nødvendigt supplement til de politiske aktstykker, der hører under nærværende kildeudgaves gebet.

Det er på sådanne punkter, at udgiveren efter min opfattelse på problematisk vis har omformuleret Erslevs brug af begrebet »oplysninger« med uheldige konsekvenser for udgavens omfang. Det er sikkert et udtryk for den samme hang til at aftrykke det meste af det materiale, der belyser det ydre forløb af de særskilte sager rådet beskæftigede sig med, der er årsag til, at Rise Hansen i så stort omfang medtager udenlandske gesandters indberetninger i modsætning til Erslev, der aldrig aftrykker sådanne men nok udnytter deres oplysninger i de indledende oversigter over rådets virksomhed. Især synes det mindre berettiget, at et så stort antal af den nederlandske afsending Nanning Kaysers referater af sine forhandlinger i Danmark i 1652-53 om et nederlandsk-dansk forbund og om en ophævelse af redemptionstraktaten af 1649 er aftrykt. Udgiverens begrundelse for at medtage disse er dels, at de bedre end det danske materiale oplyser forhandlingerne, og dels at de i visse tilfælde, navnlig hvor oplysningerne i Christen Skeels dagbog svigter f. eks. i efteråret 1652, yder hjælp til en rekonstruktion af forløbet af rådsmøder. Denne udtalte begrundelse viser, at det i nogen grad er Rise Hansens opfattelse, at de kilder, som de ledsagende oversigter er baseret på, også bør aftrykkes. Man kunne mene, at anmelderen gør sig skyldig i en inkonsekvens, når han finder, at Skeels dagbog burde have været medtaget i sit fulde omfang, mens Kaysers referater ikke burde det, når begge kilder bruges omend ikke i samme omfang til at rekonstruere mødeforløb. Men der er forskel. Christen Skeels dagbog har karakter af en egentlig forhandlingsprotokol omend uautoriseret og går tilbage til en person med en særdeles central placering inden for rådet. Kayser derimod har kun et ydre kendskab til rådets virksomhed og funktioner, og de af hans oplysninger, der kan anvendes til rekonstruktion af rådets virksomhed forekommer spredt; hovedsagen er referatet af de vanskelige diplomatiske forhandlinger, hvilket materiale i øvrigt er udnyttet af L. Laursen i Danmark-Norges Traktater 1523-1750.

Det er vel muligt at Kaysers referater er en så betydningfuld kilde til dansk historie, at de fortjente publikation, men grundet det ovenfor anførte havde det rimeligste måske været, om de i stedet var søgt udgivet i Danske Magazin, hvor i øvrigt Erslev publicerede materiale, som han fandt ikke naturligt hørte hjemme i udgaven af aktstykkerne til rigsrådets historie, men som ellers var af så stor betydning for landets historie i den pågældende periode, at de burde publiceres.

Når Rise Hansens anvendelse af begrebet oplysninger er gjort til genstand for diskussion, skyldes det først og fremmest de praktiske konsekvenser. Skønmæssigt har alene det diplomatiske materiale forøget andet binds omfang med henimod en fjerdedel. Hvad

man for alvor må frygte, bliver derfor de konsekvenser for udgavens omfang en fastholden af dette princip vil få, når vi når frem til forspillet til Karl Gustavkrigene for ikke at tale om årene 1658–60. Måske har det spillet en rolle, at udgiverprincipperne blev fastlagt på et tidspunkt, hvor udsigten til støtte til store udgiverprojekter var større end i dag, hvorfor rammerne blev gjort videre end det synes realistisk i den nuværende knappe bevillingssituation. Det er i denne henseende påfaldende, at den egentlige omformulering af de erslevske udgiverprincipper først for alvor slår igennem i andet bind, hvis omfang er det dobbelte af første binds, selv om de to bind dækker samme antal år, og der næppe har været afgørende forskel på arten og omfanget af den politiske aktivitet i de to perioder. Det må derfor henstilles til udgiveren og de tilsynsførende, at man alvorligt overvejer anvendelsen af begrebet »oplysninger« og specielt det diplomatiske stof s relevans, for at udgaven ikke skal slutte sig til de torsoer af stort anlagte kildeudgaver dansk udgivervirksomhed er så rig på.

Jeg kunne have ønsket nærmere at drøfte en række af de problemer de fremlagte aktstykker rejser. Hensigten med kildeudgaver af denne karakter må jo være at skabe et grundlag for fornyet forskning, og 1650'ernes indre politiske historie (i al fald frem til 1657) er på grund af den hidtidige mangel på nødvendige kildeudgaver noget forsømt. Vi ved i virkeligheden ikke meget om, hvorledes rigsrådsstyret fungerede i 1650'erne. Jeg har imidlertid ment, at måtte lægge hovedvægten på en diskussion af udgavens form og anlæg, fordi der heri ligger en trussel mod dens videreførelse. I det fremlagte ligger således ikke nogen nedvurdering af kildeudgavens værdi; det er netop dens overordentlige betydning og ønsket om dens videreførelse til en lykkelig afslutning, der ligger bag de fremførte betragtninger. I øvrigt skal Rise Hansen, der er en af vore kyndigste udgivere, komplimenteres for udgaven og det store arbejde, der er nedlagt heri. De indledende oversigter er udmærkede omend noteapparatet til disse sine steder er noget vidtløftigt, navnlig fordi Rise Hansen er tilbøjelig til at belaste disse med lange kildecitater. Oversigterne er helt korrekt gjort deskriptivt refererende snarere end ræsonnerende. I enkelte tilfælde burde der nok have været udvist større varsomhed. Rise Hansen anfører i forbindelse med omtalen af Frederik III's norske hyldning i Christiania efteråret 1648, at den norske kansler Jens Bjelke ved denne lejlighed hyldede Frederik III som »Norges riges rette arveherre«. Ingen samtidige aktstykker og beretninger afslører imidlertid at Bjelke skulle have udtalt sig således. Oplysningen herom stammer fra en beretning i det tendentiøse skrift »Norges rige arve-rige« fra 1656 forfattet af Jens Dolmer med det formål at bevise Norge var et arverige. Skriftet blev overrakt kongen af forfatteren, der til sine historiske studier havde nydt kongelig understøttelse – nemlig et præbende ved Oslo kapitel. Sverre Steen har udfra ophavssituationen betvivlet rigtigheden af Dolmers beretning og fremhæver det usandsynlige i, at den gamle retskyndige Jens Bjelke skulle have udtalt sig således i betragtning af at Christian IV's Norske Lov fra 1604 klart udsiger, at den skal være konge i Norge som er udvalgt af Danmarks riges råd. Rise Hansen er vel påvirket af Bøggild Andersens store Hannibal Sehested-biografi, men når Bøggild Andersen godtager Dolmers beretning, skyldes det hans tese om Hannibal Sehested som ophavsmand til den norske arverigepropaganda. Det fremførte udelukker ikke, at Dolmers beretning kan være korrekt, men udgiveren burde have taget forbehold i betragtning af ophavssituationen.

Til sidst skal det nævnes, at man savner en litteratur- og kildefortegnelse, da den meddelte forkortelsesliste ikke oplyser alt, hvad udgiveren har brugt af kilder og littera-

¹ Det norske folks liv og historie V, 1930 s. 106 f.

² C. O. Bøggild-Andersen, Hannibal Sehested I, 1946 s. 103 f.

tur, men en sådan kommer vel i det afsluttende bind. Navneregisteret er derimod for pedantisk, og antallet af stikord overdrevent. At krydshenviser fra en herregårds nuværende navn til det datidige er vel egentlig overflødig. Det havde vel været tilstrækkeligt med det nuværende navn i parentes efter det gamle. At optage de bibelske navne, der optræder sine steder, er vel næppe heller rimeligt. Jeg kan ikke se hensigten med et stikord som »Filistrene, gammeltestamentligt folk«. Selv om Clio står model til meget, er der næppe nogen, der vil undersøge filistrenes rolle i dansk politik i 1650'erne. Eksemplet er vel typisk for udgiverens lidt manglende evne til at skelne væsentligt fra uvæsentligt i den ellers i mange henseender rosværdige kildeudgave.

Steffen Heiberg

Benito Scocozza: Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen. København, Carit Andersens Forlag/Sucnson, 1976. 308 s.

I betragtning af at den for tiden meget store interesse for marxistiske historietolkninger fortrinsvis har sat sig spor i enten historieteoretiske arbejder eller studier i arbejderbevægelsens historie m.v., er det uægtelig med megen spænding, at man omsider åbner et værk, der skal handle om »Klassekampen i Danmarks historie«. Fornuftigvis har forfatteren valgt at begrænse sig til tidsrum, der vel ligger hans egen forskning og interesser nærmest, d.v.s. perioden fra ca. 1500 og frem til ca. 1900, og nu foreligger et første bind, der under titlen »Feudalismen« skildrer Danmarkshistorien frem til enevældens indførelse, medens et påfølgende bind skal handle om »Kapitalismens gennembrud«.

Nogen let opgave er dette selvfølgelig ikke, idet forfatteren har måttet bygge sin fremstilling op på grundlag af den foreliggende, d.v.s. praktisk talt udelukkende ikke-marxistiske forskning, vel vidende at dennes eventuelle mangler dermed overtages (s. 31), strengt taget et problem som enhver forfatter af syntheser støder på, men her forstærket, idet Scocozzas historiesyn på talrige punkter adskiller sig fra det, som findes hos de forfattere, hvis resultater han gang på gang er afhængig af.

Det er en forfatters ret at vælge sit begrebsapparat, og hvad en marxist generelt set forstår ved feudalisme, kræver vel næppe nærmere forklaring. Det føles dog som en mangel, at læseren skal frem til s. 167 (d.v.s. godt og vel midt ind i bogen), før han underrettes om, at »1536 åbner op for senfeudalismen i Danmark«, utvivlsomt helt korrekt på forfatterens præmisser, hvis man da ikke vilde foretrække en endnu forsigtigere formulering, da vel ikke mindst 18. årh. (tiden op imod landboreformerne) betegner den egentlige senfeudalisme; men i hvert fald burde feudalismens storhedstid Europa over være omme omkring 1500?¹ I alle tilfælde er der dog tale om en overgangstid, og når forfatteren er forsigtig med at anvende ofte misbrugte slagord som »tidlig kapitalistisk gennembrud« m.m., skyldes denne prisværdige tilbageholdenhed givet hans viden om, hvor ringe betydning de ikke-agrarer erhverv havde i denne tids Danmark.

Bogens disposition turde vidne om forfatterens pædagogiske interesse. I en kort, men instruktiv indledning meddeles hans »værdipræmisser«, d.v.s. en indføring i hans opfattelse af marxistisk historievitenskaber, hvor jeg må overlade til mere specialkyndige at definere hans exacte ståsted.² Desuden findes spredt i bogen, men gerne særdeles velvalgt, mindre, teoretiske afsnit; f. eks. giver omtalen af Christian II anledning til et kapitel (s.

¹ Det virker næsten som en reverens overfor en anden skoles begrebsapparat, at glosen »lensvæsen« også optræder; men kan det andet end forvirre læseren, at dette på eengang bruges som betegnelse for »den danske lokaladministration« (s. 83) og for det middelalderlige statsretssystem (s. 108 f.), som andre kalder feudalisme?

² Helt korrekt fastslår han, at langt det meste af kildematerialet stammer fra overklassen (udbyterne), og at det ofte repræsenterer »overbygningen«. Blot havde jeg her gerne set en